

Ю. Ю. ФЕДЧИК

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ СУЧАСНОГО ЕЛЕКТОРАЛЬНОГО ПРОСТОРУ

Узагальнено та систематизовано гіпотези дослідження електорального простору. Доведена доцільність застосування концепту як універсалії, котра об'єднує весь виборчий процес у контексті вивчення проблем електоральної поведінки.

Ключові слова: електоральний простір, електоральна поведінка, політичні цінності та норми, структура електорального простору.

Обобщены и систематизированы гипотезы исследования электорального пространства. Доказана целесообразность применения концепта как универсалии, объединяющей весь избирательный процесс в контексте изучения проблем электорального поведения.

Ключевые слова: электоральное пространство, электоральное поведение, политические ценности и нормы, структура электорального пространства.

This article is devoted to generalization and systematization of existing in modern political science research hypotheses electoral space. The expediency of application of the concept, as universals, which unites the whole electoral process in the context of electoral behavior problems of the population.

Key words: electoral space, electoral behavior, political values and norms, the structure of the electoral space.

Вибори є єдиною реальною формою масової участі населення у політиці, барометром громадської думки і ставлення окремих суспільних груп до політичних лідерів, партій та їхніх програм. Саме цим зумовлений підвищений науковий інтерес до всього комплексу проблем електоральної поведінки населення (об'єктивні і суб'єктивні фактори електоральних переважень населення і вплив на них загальнонаціональних і регіональних особливостей; причини та умови формування політичного і електорального простору і їх структурних компонентів тощо).

Специфіка поняття «електоральний простір» полягає у його здатності відбивати якісно специфічний стан політичного процесу, який характеризує локалізовані в просторі конкурентні взаємовідносини елітарних і неелітарних груп у період легального формування органів влади. Сучасна політична наука зіштовхнулася із проблемою підбору методологічного інструментарію при аналізі електоральних практик у суспільствах перехідного типу. Саме тому значної актуальності набуває потреба методологічного обґрунтування електоральної поведінки крізь призму такого явища, як «електоральний простір».

Аналіз останніх досліджень і публікацій засвідчив наявність значного масиву праць присвячених різним аспектам електорального процесу в цілому. Особливості та специфіку вітчизняного електорального простору досліджували такі науковці, як В. Березинський, Л. Кочубей, Е. Гугнін, Н. Ротар, К. Черкашин, І. Доцяк та ін.

Попри багатоманіття альтернативних гіпотез, можна сміливо стверджувати про наявність наукових прогалів у дослідженнях електоральних процесів у транзитивних суспільствах, викликаних специфікою політичної інституалізації та

формуванням політичної культури нового типу. Аналіз напрацювань у галузі зазначеної наукової традиції дасть можливість сформувати відповідну композиційну парадигму «електорального простору», придатну для тлумачення українських політичних реалій.

Проблема тлумачення «електорального простору» є однією з найдискусійніших у сучасній компаративістиці, оскільки є ключовою при дослідженні структури виборчих орієнтацій. Останній надає вивченню електорального процесу значного евристичного поштовху, оскільки безпосередньо оперує такими його категоріями, як «межі», «позиціонування», «вектор» тощо.

Основні теоретико-методологічні уявлення про електоральний простір, взаємодію в ньому інтересів політичної еліти та соціуму, сформовані на основі ідей таких науковців, як П. Бурдьє, Р. Міхельс, Н. Маккіавелі, А. Шютц.

Різним аспектам структурування російського електорального простору присвячені розвідки М. Арбатської, Д. Орешкіна, В. Лапкіна, В. Пантіна, Ю. Веденєєва, І. Гомерова, С. Кара-Мурзи, А. Мельвіль, О. Туманової та ін.

Концепт «електорального простору» варто розглядати безпосередньо у фокусі концепцій вивчення електоральної поведінки. На думку дослідників, електоральна поведінка розглядається, як сума факторів соціально-політичного, економічного, психологічного характеру, які мають об'єктивне і суб'єктивне підґрунтя. У сучасній західній науці побутує кілька основних теорій дослідження електоральної поведінки виборців: 1) соціологічна (статусна) (П. Лазерсфельд, Б. Берельсон, А. Реммеле); 2) соціально-психологічна (А. Кемпбелл, Ф. Конверс, Т. Адорно, В. Міллер); 3) теорія «раціонального вибору» (Й. Шумпетер, Е. Даунс, К. Ерроу); 4) поселенська (екологічна) теорія (А. Зігфрід, Ф. Гогель, М. Фіоріна).

Представники першої школи акцентують увагу на соціально-демографічних характеристиках (солідарність із власною референтною групою: етнічною, релігійною, класовою), які є визначальною складовою волевиявлення виборців. Теоретично обґрунтовуючи цю модель електоральної поведінки, С. Ліпсет і С. Роккан виявили кілька видів соціетальних розмежувань, спричинених цілеспрямованою діяльністю політичної еліти: між центром та периферією, державою і церквою, містом і селом, власниками та робітниками. На думку авторів, ці види розколів і складають проблемне поле політики, яке обов'язково знайде своє відображення у біполярних моделях розвитку і стане джерелом конфліктів у суспільстві, які партії використовуватимуть заради збільшення власної електоральної бази¹.

Представники другої школи беруть до уваги соціально-психологічні особливості електоральної поведінки. Науковці Мічиганської школи розглядають голосування, як своєрідну демонстрацію прихильності виборця до певної політичної партії чи ідеологічного напрямку (партійна ідентифікація), відношення до кандидата і політичної ситуації. Основою партійної ідентифікації, на їх думку, є не рівень освіти, національна, класова чи релігійна приналежність, а специфіка процесу політичної соціалізації особи, яка відбувається під безпосереднім впливом сім'ї².

Прихильники цієї теорії стверджували, що електоральні пріоритети, прямолінійно залежать від ставлення до окремих аспектів політичного процесу: безпосередніх кандидатів, пропонованого ними політичного курсу і поточних проблем, зв'язку партій із різними соціальними групами. Аналізуючи електоральну поведінку Р. Вольфінгер і С. Розенстоун доводять, що активність участі при елек-

торальному виборі визначається в першу чергу установочними диспозиціями, наявністю відповідних мотивів і психологічними особливостями особистості, її попереднім політичним досвідом і політичною культурою³.

Теоретико-методологічним підґрунтям концепції «раціонального вибору» є гіпотеза, що у прийнятті електорального рішення виборцем керує політичний прагматизм і раціональний розрахунок. Основними факторами, що детермінують поведінку «раціонального виборця» є поточна соціально-економічна ситуація і оцінка власного соціально-майнового становища у ретроспективі та прагнення його покращення у перспективі, позиція кандидатів із приводу конкретних проблем.

Основоположник поселенської теорії електоральної поведінки А. Зігфрід доводив, що формування політичних поглядів населення відбувається внаслідок взаємодії цілого спектру факторів: особливостей історичного, адміністративно-територіального, соціально-економічного формування держави, релігійної приналежності, впливом чинників зовнішнього середовища та можливим цьому спротивом електорату. Його послідовник Ф. Гогель, спираючись на виборчу статистику, яка дозволяла подавати електорат у формі своєрідних кластерів, зосередив увагу на соціально-структурних впливах. Він вважав, що співставлення поселенської структури і електоральної поведінки заповнить існуючі методологічні прорахунки.

Описані вище моделі електоральної поведінки свого часу стали предметом жвавих наукових дискусій. Попри шквал критики кожної з цих теорій – то за однобічність та описовість, то за нехтування емоційною складовою, то за необґрунтованість пропонованих нею пояснень якби на вибори – ці теорії і сьогодні переважають у сучасній західній науковій літературі.

Доцільність застосування концепту «електоральний простір» у рамках електоральних досліджень полягає в його універсальності – включення у себе усього виборчого процесу. Як влучно зазначає О. Соловійов, електоральний простір – своєрідна поняттєва конструкція, котра дає можливість відобразити специфічний зміст функціонально окреслених й одночасно просторово обмежених електоральних процесів, в межах яких формуються й варіюються ролі політичних акторів, норми та стандарти взаємовідносин тощо⁴.

Як слушно зауважує український дослідник В. Березинський, електоральний простір є інституційованою частиною комунікативного простору публічності – він виникає та існує як сукупність випадкових актів комунікації, не пов'язаних будь-якими нормами й обмеженнями. У просторово-часовому континуумі соціуму такі одиничні комунікативні імпульси складаються у певну, здатну до самоорганізації сукупність суб'єктів, яка містить в собі синергетичне начало, закладене в соціумі⁵.

Деяко іншої думки дотримується Р. Туровський, який специфікою поняття вважає просторову складову, тобто використання електорального простору в географічному вимірі без відриву від політичної ситуації. Головним елементом в електоральному просторі є територіальні спільноти (учасники електорального процесу, які населяють певну територію)⁶.

Узагальнивши описані вище концептуальні підходи і враховуючи конкретні методологічні прогалини в них, ми визначасмо електоральний простір, як систему локалізованих у територіальному вимірі та обмежених інституційними бар'єрами соціально-політичних відносин у суспільстві, котрі є наслідком

зіткнення інтересів агентів електорального процесу з установками і політичними орієнтаціями виборців у ході реалізації механізмів представницької демократії.

Дослідження електорального простору передбачає вивчення його змісту та структури, що особливо важливо у контексті транзитивного стану українського суспільства і відсутності сталого електорального досвіду, котрий є причиною розмитості виборчого поля та не дозволяє диференціювати виборців на чіткі електоральні кластери.

На думку російського соціолога Ю. Левади, зміст електорального простору визначається трьома показниками: 1) електоральною мобілізацією (рівнем готовності електорату брати участь у виборах); 2) поляризацією електорату (розмежуванням політичних переваг); 3) персоніфікацією (орієнтацією виборців на особистості політичних лідерів) Дослідник вважає, що ці соціологічні показники дають можливість описати диференціацію електорату і характер його поведінки⁷.

Значно мірою на характер функціонування електорального простору впливає специфіка розвитку основних його структурних елементів: агентів виборчого процесу і компонентів електоральної інфраструктури. Агентами виборчого процесу є представники публічної влади, кандидати (партії, виборчі блоки та коаліції), виборчі комісії різного рівня, працівники виборчих штабів, виборці та представники ЗМІ. До компонентів електоральної інфраструктури відносимо ресурсне забезпечення електоральних агентів, виборче законодавство, електоральну культуру громадян, яка знаходить своє відображення в особливостях електоральної поведінки, сукупність використовуваних у передвиборчій кампанії виборчих технологій.

Російський вчений М. Капранов, констатує, що змістом електорального простору є різномірні відносини між політичними суб'єктами і соціальними групами, пов'язані з виборами, розглядає електоральний простір, як тримірну структуру. Перший вимір являє собою публічну боротьбу кандидатів за голоси виборців, яка по завершенню згасає. Другий вимір – постійна неформальна взаємодія політичних суб'єктів з виборцями як під час виборів, так і в проміжках між ними. Третій вимір – це «дрейф електоратів від виборів до виборів за шаблонами «соціальної тектоніки». Отже, електоральний простір є постійною діючою, всезагальною умовою протікання електоральних процесів⁸.

Поряд з поняттям «електоральний простір» досить часто науковцями як тотожне вживається поняття «електоральне поле». Має рацію В. Чигрин, доводячи їх близькість, а не ідентичність. Електоральне поле є частиною електорального простору, який, перш за все, характеризує структурну складову, тоді як поле містить змістовні характеристики електорального процесу. Крім цього, незважаючи на тісний зв'язок з простором політичним, електоральний простір та електоральне поле характеризуються певною автономністю до нього⁹.

Варто зазначити, що електоральне поле можна уявити як частину (субпростір) простору політичного, що характеризує структуру, зміст і характер взаємодії основних суб'єктів електорального процесу. Електоральне поле, на відміну від поля політики, залежне від сезонних коливань (поствиборчий стан чи електоральна втома, міжвиборча пауза, передвиборча активізація), що визначають ступінь електоральної мобілізації, поляризації та інших характеристик електорату. У такому розумінні концепт «електоральне поле» відображає особливості функціонально взаємопов'язаних інтеракцій еліти й електорату з урахуванням їхньої топологічної тривалості, просторово-часової локалізації та позиціонуван-

ня¹⁰.

Держава безпосередньо сама визначає вектор розвитку виборчих процесів, регулюючи правила правила їх проведення. Інституціональні запити і потреби громадянського суспільства повинні бути артикульовані і структурно оформлені у відповідній партійній системі, елементи якої виступають у ролі агентів електорального простору. Можемо виокремити дві схеми цієї взаємозалежності: 1) невтручання держави у процеси партійної конкуренції створює умови для функціонування електорального простору на засадах ринкової саморегуляції; 2) адміністративні та інші бар'єри, котрі обмежують політичне суперництво та монополізація електоральних ресурсів, легітимізують процеси згорання багатопартійності, що несе за собою руйнування традиційного, у нашому розумінні, поділу електорального простору за схемою «влада-опозиція».

Окрім цього, необхідно відзначити, що структура електорального простору впливає безпосередньо із інституціональних умов створених державою і є доволі динамічною. Приклад цього явища – вплив на неї виборчої системи, ефекти якої М. Дюверже поділив на «механічні» і «психологічні». Психологічний ефект проявляється в тому, що голоси виборців, віддані слабким партіям, лишаються «втраченими». Це є стимулом для учасників електоральних змагань створювати коаліції та блоки, а для виборців – віддавати голоси за більш сильні партії. Як наслідок цього сегментація електорального простору суттєво знижується¹¹.

Варто також звернути увагу на такий компонент електоральної інфраструктури, як електоральна культура. Численні виборчі кампанії засвідчили те, що ціннісне підґрунтя політичної свідомості пострадянського соціуму не є уставленим та таким, що піддається однозначній оцінці. Нечіткість соціальної структури стає основою аморфності соціальних пріоритетів. Закладені на цій основі аспекти позитиву та негативу в компонентах іміджу політичних акторів (персоналізації, про яку ми говорили вище) не завжди сприймаються однозначно представниками різних соціальних груп і прошарків у суспільстві.

Особливості електорального простору зумовлюються також процесами, котрі відбуваються не лише в політичній сфері. Додатковим до ціннісної специфіки чинником, який призводить до сегментації електорального простору є побудова структури медіа-простору, яка характеризується домінуванням численних медіа-холдингів, ангажованих групами економічних та політичних інтересів. У цих умовах подача інформації є односпрямованою та не передбачає конкуренції в межах поділених сегментів ринку, а використання виборчих технологій є обмеженим аудиторією певного ЗМІ та соціально-економічними пріоритетами їх власників.

Отже, структурування вітчизняного електорального простору відбувається під впливом соціокультурних (пов'язаних з соціальною диференціацією електорату), інституційних (діючих виборчих правил та процедур, характеру політичних інститутів), ідеологічних (пов'язаних з основними ідеологіями, які задають відповідну виборчу риторику і впливають на партійно-ідеологічну ідентифікацію виборців) та цілого ряду інших чинників. Наявні у вітчизняній науковій традиції підходи до поняття електорального простору не доведені до відповідного операціонального рівня, а складність його концептуалізації криється у незавершеності трансформаційних процесів у суспільстві.

Регулярність виборчих кампаній, котрі ведуть до постійної трансформації системи електорального простору та конкретизація чинників його сегментації є перспективним полем для подальших наукових досліджень.

1. *Lipset S., Rokkan S.* Cleavage Structures, Party System, and Voter Alignments : An Introduction // Party System and Voter Alignments : Cross-National Perspectives. – N.Y., 1967. – P. 50. 2. *Lasarsfeld P., Berelson B., Gaudet H.* The Peoples Choice. How the Voter Makes up his Mind in a Presidential Campaign. – N.Y.; London: Columbia univ. press, 1968. – P. 26-27. 3. *Охременко И.* Электоральное поведение: теория вопроса: Учеб.пос.: В 2 ч. – Ч. 1. – Волгоград: Изд-во ВолГУ, 2002. – С. 10. 4. *Соловьев А.* Концепт и коммуникативный метод. Структура и динамика российского электорального пространства. «Круглый стол» // Полис. – 2000. – №2. – С. 84. 5. *Березинський В.* Транзитивні особливості формування електорального простору сучасної України: Автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.02. – Д., 2005. – С. 6. 6. *Туровский Р.* Региональное измерение электорального процесса // Общественные науки и современность. – 2006. – № 5. – С. 8. 7. *Левада Ю.* Структура российского электорального пространства / // Президентские выборы 1996 г. и общественное мнение. – М., 1996. – С. 19. 8. *Капранов Н.* Биполярная модель российского электорального пространства // Вестник МГУ. Серия 18. Социология и политология. – 1998. – № 4. – С. 56. 9. *Чигрин В., Губенко В.* Электоральный простір у соціологічному вимірі [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua /portal/natural/vkhnu/Soc_dos/2010_891/Chig_Gub.pdf 10. *Гузнін Е.* Топологічні характеристики електорального поля України: Автореф. дис. ... канд. соціол. наук: 22.00.04. – Запоріжжя, 2007. – С. 8. 11. *Яргомская Н.* Избирательная система. Структура и динамика российского электорального пространства. «Круглый стол» // Полис. – 2000. – №2. – С. 88.